

УДК 32:316.77

DOI: 10.53317/2786-4774-2023-1-9

Постправа як інструмент політичного нарративу епохи постмодерну

Анотація. У статті здійснено поліаспектний аналіз явища постправи: як історичного феномену, як інструментального засобу досягнення інформаційно-комунікативної мети, як способу позиціонування щодо знакових аспектів суспільно-політичної дійсності, як політичної технології з метою забезпечення конкурентних переваг тощо. Постправа осмислена у форматі специфічного інформаційно-комунікативного продукту епохи постмодерну, який виник у відповідь на такі специфічні мегатренди, як критеріальний релятивізм, девальвація смислів і значень, симулятивний імператив суспільно-політичної життєдіяльності. Пріоритетні дослідницькі зусилля зосереджено на змістовній демаркації постправи стосовно пради та брехні, оскільки саме це предметне поле визначає перспективи понятійного увиразнення постправи.

Істотне значення для інструментальної і функціональної ефективності постправи має нарративний спосіб репрезентації: не полеміка й дискурс із їхньою вимогою переконливих смислових рельєфів та ієрархій, а нарратив як певний порядок слів і оповідь, не обтяжений вимогами переконливої аргументації, створює максимально комфортні умови для експансії постправи в інформаційно-комунікативному середовищі.

Важливою особливістю є разюча відмінність між реальністю та її змалюванням засобами постправи. Аналіз викликів і загроз постправи, які потребують першочергового реагування фахового середовища і суспільної свідомості в цілому, засвідчує, що лавиноподібне застосування в інформаційному просторі інструментарію постправи призводить до підвищення рівня дезінформації, яка має на меті створення й поширення хибних уявлень про дійсність на догоду політичним інтересам і потребам. Саме інструментарій постправи є своєрідним експериментальним майданчиком для подвійних стандартів, тенденційності, упередженості, маніпуляцій і пропаганди.

Виродження пради в постправду об'єктивно й закономірно зумовлює симетричну деградацію та інволюцію політики в політиканство, яке ніколи не керується суспільними інтересами, а завжди – лише власними, де-факто

Зореслав Самчук,
доктор філософських наук,
старший науковий
співробітник,
Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України

Zoreslav Samchuk
Doctor of Sciences in
Philosophy,
senior researcher,
Kuras Institute of Political and
Ethnic Studies of the NAS of
Ukraine

ORCID: 0000-0002-7247-186X
warrier1@ukr.net

Альона Гурківська,
аспірантка,
Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України

Alona Hurkivska,
PhD Student,
Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies of the
NAS of Ukraine

ORCID 0009-0005-3165-217X
alona.gurkovskaya@gmail.com

паразитуючи на отриманих можливостях і повноваженнях.

Ключові слова: постправа, політичний наратив, епоха постмодерну, інструментальні ресурси, репрезентація, інформаційно-комунікативне поле.

Posttruth as an instrument of political narrative of the postmodern era

Abstract. The article provides a multidimensional analysis of the post-truth phenomenon from the historical aspect, as well as an instrumental means of achieving an informational-communicational goal; a way of positioning in relation to significant aspects of socio-political reality; and a political technology aims at ensuring competitive advantages, etc. Post-truth is conceived in the form of a specific information and communication product of the postmodern era, which arose in response to certain megatrends including criterion relativism, devaluation of meanings and values, and the simulation imperative of socio-political life activity. Priority research efforts are focused on the meaningful demarcation of the post-truth regarding truth and lies, since this subject field determines the prospects for the conceptual expression of post-truth.

The narrative form of representation is essential for the instrumental and functional effectiveness of post-truth. Not polemics and discourse with their requirement of convincing semantic reliefs and hierarchies, but the narrative as a certain order of words and storytelling, not burdened by the requirements of convincing argumentation, provides the most comfortable conditions for the expansion of post-truth in the informational and communicational environment.

An important feature is a striking difference between reality and its portrayal by post-truth instruments. An analysis of the challenges and threats of post-truth, which requires a priority response from the professional community and the public consciousness in general – shows that the avalanche-like use of post-truth tools in the informational environment leads to the increase of a disinformation level aimed at creating and spreading false perceptions of reality to serve political interests and needs. It is the post-truth toolkit that is a specific experimental platform for double standards, bias, prejudice, manipulation, and propaganda.

The devolution of truth into post-truth objectively and naturally leads to symmetrical degradation and involution of politics into politicking, which is never guided by public interests, but always only by its own, de facto parasitizing on the opportunities and powers it has gained.

Key words: post-truth, political narrative, postmodern era, instrumental resources, representation, informational-communication field

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Істотним проблемним фактором сьогодення є явище постправа, її інструментальної багатоманітності, а також неоднозначності, амбівалентності й суперечливості наслідків застосування на практиці. Фактором, який актуалізує зазначену проблему, є імперативний статус постправа для сучасної суспільно-політичної картини світу, тенденція функціонально-інструментальної експансії постправа, яка не лише зберігається, а й посилюється впродовж кількох попередніх десятиліть.

Мета і завдання дослідження. Актуальність окресленої теоретико-праксеологічної проблеми об'єктивно й закономірно зумовлює мету –

здійснення аналізу змістовної архітектоніки явища постправа в діапазоні від закономірних причин виникнення й до змістовної специфіки, інструментально-функціональних ресурсів і можливих наслідків.

Завданнями ж на шляху до виконання окресленої мети є такі тематичні відгалуження: осмислення явища постправа як специфічного інформаційно-комунікативного продукту епохи постмодерну; систематизація етичної та аксіологічної складових постправа і їхніх наслідків для суспільно-політичної дійсності; понятійне увиразнення постправа в контексті її змістовної демаркації стосовно права та брехні; аналіз викликів і загроз постправа, які потребують першочергового реагування фахового середовища і суспільної свідомості в цілому.

Аналіз попередніх досліджень. У 2016 році термін „постправа” було визнано словом року Оксфордського словника. Як зазначають автори резонансного дослідження, „Постправа: знання як гра з позицій сили”, цей факт симптоматизує про наявність принципово нової реальності чи принаймні принципово нового сприйняття реальності, критеріїв її розуміння та легітимації ієрархій значущості різних аспектів [1].

Перспективи понятійного увиразнення постправа істотно залежать від її змістовної демаркації стосовно права та брехні – іншими словами, чим саме постправа принципово відрізняється від цих суміжних явищ і предметних сфер? Розуміння значущості окресленої дослідницької процедури має всі ознаки консенсусу в фаховому середовищі. Підтвердженням цього слугує той факт, що останніми роками вийшла друком низка ґрунтовних праць, в яких проаналізовано різні аспекти демаркації змістовних полів права, постправа та брехні.

Зокрема, у книзі „Озброєна брехня: як критично мислити в епоху постправа” Деніель Левітін скеровує вістря своїх зусиль на неприпустимості девальвації значення істини в науковій сфері й права – на рівні суспільної свідомості, адже йдеться про принципові світоглядні й аксіологічні орієнтири, завдяки яким людству вдалося виокремитися з тваринного середовища [2]. Постправа, на думку автора, є тим евфемістичним засобом, за допомогою якого відбувається розмивання виразності критеріальної межі, котра пролягає між правдою та брехнею і має принципове значення для людини й людства. Це парадоксально й курйозно, однак у світі, в якому кожен може стати „експертом” завдяки одному натисканню кнопки, ми гірше, ніж будь-коли досі, спроможні оцінювати інформацію й відокремлювати правду від брехні. Тому на виразність такого відокремлення й розмежування мають бути скеровані пріоритетні зусилля сучасного суспільства.

Автори резонансної книги „Брехня: світ політики постправа” акцентують увагу на тому, що сучасний політичний ландшафт постправа слугує прихистком для, зі зрозумілих причин, неафішованої, проте постійно зростаючої дезінформації, яка має на меті створення й поширення хибних уявлень про дійсність на догоду політичним інтересам і потребам [3]. Саме ця галузь організованої дезінформації в багатьох випадках зводить нанівець законодавчий прогрес у питаннях охорони здоров'я, регулювання

обігу тютюну, зміни клімату, контролю над зброєю, імміграції, абортів і одностатевих шлюбів тощо. Успіх постправди й дезінформації значною мірою зумовлений тією особливістю, що чимало вербальних фігур сучасної повсякденної мови перекочували в категорію стереотипних штампів, які не мають нічого спільного зі змістовним наповненням, а використовуються виключно як носії певної форми, котра відсилає до відповідних психосоматичних аналогій і конотативних контекстів.

Значний сегмент дослідницьких зусиль присвячений релятивізму як фундаментальній передумові виникнення постправди [4]. У мультидисциплінарному аналізі „Релятивізм та постправда в сучасному суспільстві: можливості та виклики” автори осмислюють релятивну розмитість смислів і значень як ключову передумову постправди й водночас те живильне середовище, в межах якого постправда функціонує максимально комфортно.

Подібним чином міркує і Гектор Макдональд, який у книзі „Правда: як чимало сторін кожної історії формують нашу реальність” позиціонує релятивну неоднозначність і амбівалентність багатьох аспектів повсякденної життєдіяльності як вирішальну передумову феноменальної експансії постправди ледве не в усіх сферах суспільного життя [5]. Автор ілюструє свою тезу за допомогою найпростіших наочних прикладів: зокрема, вживання м'яса є корисним, але його виробництво водночас шкодить навколишньому середовищу. То яким має бути політично відповідальний вердикт щодо виробництва м'яса – воно доцільне чи ні? Обидві відповіді, з одного боку, мають право на існування, а з іншого – не позбавлені недоліків, а крім того ще й є несумісними.

Чи візьмемо інший приклад: Інтернет обґрунтовано вважається важливим джерелом знань, проте за його посередництва можна поширювати ксенофобію й ненависть. Але чи мають право провайдери соціальних мереж закривати акаунт на тій підставі, що вони розгледіли в його змістовному наповненні ознаки неприйнятних повідомлень (наприклад, того, що англійською позначається словосполученням „hate speech”)? Чи все-таки це – прерогатива виключно судових органів, а волонтаристські регламентації провайдерів є неприйнятною загрозою свободі слова („free speech is under attack”) й діями, що тягнуть за собою морально-психологічні й фінансові збитки (втрата ресурсу монетизації, на капіталізацію якого скеровувалися попередні зусилля) для власників анульованих акаунтів? І, можливо, відшкодування таких збитків у судовому порядку є вкрай необхідним виховним інструментом для перспектив демократичного розвитку суспільства?

Гектор Макдональд привертає увагу до ще одного важливого аспекту: здебільшого як окрема людина, так і суспільство в цілому віддають перевагу тим „істинам”, які є найбільш корисними, скажімо так, у режимі тут-і-тепер – тобто для потреб, інтересів і пріоритетів порядку денного, а не для „світлого майбутнього”, „перспектив демократії” і „відповідності максимально високому рівню IQ”. Це відбувається з цілком тривіальних причин – насамперед із огляду на кон'юнктуру й цейтнот, позаяк ми просто

фізично не в змозі присвячувати кожному з неоднозначних аспектів тисячі годин аналізу, на які вони, цілком вірогідно, заслуговують і яких об'єктивно потребують.

Постправа як полегшена версія правди епохи постмодерну. У середовищі соціогуманітарного знання існують різні критеріальні підходи до історичної ідентифікації епохи постмодерну. Чимало дослідників відрекомендовують явище постмодерну закономірним наслідком завершення Другої світової війни і світопорядку, встановленого за її результатами. Можна натрапити на концептуальні підходи, які пов'язують постмодерн з періодом початку ХХ століття чи навіть кінця ХІХ століття, коли чимало сутнісних ознак парадигми модерну вже вочевидь вичерпали себе й це нібито автоматично надало необхідні підстави для застосування іншого хронологізаційного маркера – постмодерну.

Утім, вичерпання ресурсів модерну не означає автоматичної актуалізації ресурсного потенціалу постмодерну, який на момент стагнації модерну міг бути взагалі невизначеним. Виходячи з цього міркування, абсолютна більшість дослідників суспільно-політичного профілю застосовує для хронологізації постмодерну не фактор наявності окремих ознак постмодерну, а домінування парадигми постмодерну в усіх значущих (немаргінальних) сферах суспільного життя. Екстраполяція такого критеріального підходу на сферу історичної ідентифікації епохи постмодерну спонукає до її ототожнення із завершенням періоду „холодної війни”, розпадом Варшавського договору й СРСР, а також із посиленням процесів глобалізації в господарсько-економічній, торговельній, фінансовій та інших сферах.

Падіння Берлінського муру, зникнення з політичної карти світу світової системи соціалізму й розпад СРСР призвели до тектонічних зрушень на рівні глобальної політичної картини світу, а також до перегляду самої критеріальної основи функціонування суспільно-політичної дійсності. Нова епоха, яку позначають термінологічним конструктом „постсучасність”, має чимало профільних відгалужень, кожне з яких стосується певного сегмента життєдіяльності суспільства сучасного формату й позначається тим чи іншим терміном із префіксом „пост-”.

У межах політичного сегмента суспільної життєдіяльності здебільшого застосовують два понятійні конструкти: „постполітика” та „постправа” – причому, ключовим значенням у цій діаді наділяється постправа як буттєве середовище, конкретно-історична й соціокультурна специфіка якого визначає відповідний формат постполітики, особливості й перспективи подальшого становлення політики (чи пак – постполітики).

Специфіка різних конкретно-історичних та соціокультурних ситуацій у принципі може легітимізувати розлогий і почасти навіть несумісний діапазон смислових і стилістичних конотацій префікса „пост-”. Здебільшого згадка про „пост-” спонтанно спонукає до знаходження онтологічних, функціональних і принципівих відмінностей періоду „пост-” від часів і реалій, які йому передували. Аргументаційно менш вибагливим, проте аж ніяк не менш поширеним є концептуальний підхід, відповідно до якого

період „пост-” – це своєрідна полегшена версія (light-version) попереднього життєдіяльнісного етапу, а позаяк часи, що передували „пост-”, були обтяжені безкомпромісністю протистоянь і категоризмом прийнятих рішень, то закономірним онтологічним запереченням і психологічною гіперкомпенсацією втоми від такого стресового тягаря може бути хіба що буття на принципах безпринципності – бодрійярівської симульованості всього й уся, а також життя в стилі „relax, take it easy”.

Зниження порога терпимості до постправди на рівні масової свідомості обумовлена саме такою „полегшеною” специфікою сприйняття всього діапазону феноменології явищ, позначених префіксом „пост-”: мовляв, цінуйте переваги часів, коли вже нема „холодної війни”, Карибської кризи і Берлінського муру – і якщо за переваги таких часів доводиться платити терпимістю до постправди як дрібного інформаційного шахраювання, тенденційного тлумачення чи видавання бажаного за дійсне, то нехай так і буде, бо йдеться про мізерну плату за надані нам сучасністю опції зручності, комфорту й щастя.

Наведену систему аргументаційних координат можна було б визнати цілком переконливою і навіть досконалою, якби не одне „але”: ніхто не може (зрештою, навіть не намагається) пояснити, чим зумовлена така магічна логіка жертвоприношення – уникнення небезпек і стресів „холодної війни”, Карибської кризи і Берлінського муру в обмін на торжество постправди в інформаційному просторі.

Зрештою, сутність проблеми варто сформулювати більш виразно й безкомпромісно: чому, кому й навіщо потрібно сплачувати за переваги відсутності „холодної війни”, Карибської кризи і Берлінського муру недовіками постправди? Тим більше, що недоліки ці дуже підступні, бо лише позірно постправда – це неістотна дрібничка, а після здійснення хоча б побіжного аналізу негативних наслідків і збитків цього явища для суспільної сфери доходили висновку, що чіткість диспозицій епохи „холодної війни” викликає якщо не ностальгію, то принаймні, як висловлювався Роберт Музіль у „Людині без властивостей”, „тугу за справжнім”, порівняно з якою сучасність постає гротескною дріб’язковістю комічних політиків та клептоманійною нікчемністю їхніх намірів.

Постправда: за межею Добра та Зла? Аналізуючи явище постправди як імперативну ознаку гротескної дійсності постмодерну, легендарний американський майстер стендап-монологів Джордж Карлін іронічно зауважив: поширена в наш час збочена мода надсилати свої фото тим, хто не просив цього робити, є чимось таким, що виходить за межі Добра та Зла; постправда ж очолює втілену на практиці ієрархію „замежевого принципу”, бо навіть суто етимологічно наполягає на своїй „лімітрофності”: оскільки вона не зовсім правда, то не підлягає окресленню критеріями Добра, а позаяк частково все-таки залишається в межах критеріального діапазону правди (дарма, що з префіксом „пост-”), то вочевидь не підпадає під канони Зла.

Розгляд постправди крізь призму Добра та Зла як фундаментальних категорій етики й аксіології є не випадковим і вкрай необхідним із огляду на ризикотлумачення змістовних ознак та інструментальної спрямованості

постправди. У „Теорії людської мотивації” Абрахам Маслоу аргументовано стверджував, що неспроможність відрізнити Добро від Зла є ознакою або психіатричних вад, або моральної неосвіченості й недосвіченості [6]. Коли йдеться про суспільно-історичну сферу, то тут моральна неосвіченість і недосвіченість істотно превалює над питомою вагою психіатричних вад, які, безперечно, також часто трапляються.

Наділяючи масову свідомість змістовним ідентитетом „інфантильна”, А. Маслоу мав на увазі її істотну спорідненість зі свідомістю дітей: репрезентанти як однієї, так і іншої здійснюють вибір здебільшого не на основі *рефлексії, критичного мислення й системного аналізу*, а на підставі *стереотипних фантомів про „значуще”, „стильне” й „модне”* [6]. Саме зацикленість на зовнішніх ефектах і регламентаціях середовища є найбільш виразною ознакою тих інтелектуальних і ментальних лінощів, які роблять можливим інфантілізм будь-якого гатунку й, зокрема, інфантілізм моральний, як неспроможність розрізнити Добро та Зло.

Постправда як продукт неосвіченості й невігластва має безліч прикладних кейсів на рівні реалій нашого сьогодення. Це найбільш драматична ситуація, позаяк в її основі здебільшого лежить щире бажання досягти не постправди, а правди в її максимально концентрованому, взірцевому вигляді. Однак прогалини в освіті й неспроможність вийти за вузькодисциплінарні уявлення про належне призводять до контрпродуктивного „полювання на привидів”. Так, постправда прокладає собі шлях навіть там, де її, здавалося б, не повинно бути в принципі. Люстацією може слугувати аспект мовного дрес-коду в науці й дотримання канонів наукового стилю мови. Безперечно, кожна суверенна сфера знань володіє власним мірилом мовних засобів, які бажані, можливі й неприпустимі в її випадку. Наука не є винятком із цього правила. Проте на рівні різних дисциплінарних відгалужень науки стандарти мовного канону завжди істотно відрізнялися. Більше того, якщо ще в середині ХХ століття йшлося про значні відмінності мовного інструментарію природничих та гуманітарних дисциплін, то вже наприкінці ХХ століття з’ясувалося, що теоретична фізика як рафінована квінтесенція науки сучасного гатунку вдається до послуг концептуальних метафор, образних зворотів і символічних маркерів значно частіше, ніж науки гуманітарного профілю, які донедавна вважали, нібито саме вони володіють виключним правом на використання таких мовних засобів.

Безперечно, авторитет понятійно-категоріального апарату науки не підлягає сумніву. Хоча навіть він не є трансчасовим інваріантом, а тому потребує регулярного перегляду, корекції та оновлення відповідно до новітніх емпіричних даних і цільових орієнтирів розвитку. А тепер найголовніше – якщо питома вага понятійно-категоріального апарату в абсолютній більшості випадків не перевищує 1% від сукупних мовних засобів наукової дисципліни, то напрошується запитання: які регламентні норми застосовувати до решти 99% мовних засобів?

Будучи носієм реноме однієї з найбільш освічених особистостей античності, Марк Аврелій вважав, що для ефективного змалювання

дійсності (а саме в цьому й полягає основна функція мови) доцільно дозволити використання будь-яких засобів, бо ті, що були ефективними вчора, сьогодні можуть втратити свою ефективність, а завтра виявляться й узагалі безпорадними. Особливу увагу він приділив оптичному, креативному й евристичному потенціалу образності як інтерпретації буття в кольорі, позаяк сприйняття дійсності в кольорі забезпечує стратегічні переваги перед сприйняттям чорно-білим чи різними відтінками сірого. Саме такий спосіб сприйняття дійсності атестує дослідника як мислячого й відповідального. Концептуальний підхід Марка Аврелія поділяється абсолютною більшістю Нобелівських лауреатів сучасності. Застереження ж висловлюють лише ті, хто має маргінальний статус у сучасній науці й не уповноважений сучасною наукою говорити від її імені. Це дуже типово для репрезентантів постправди: говорити, не маючи повноважень і не дбаючи про аргументаційну переконливість, розраховуючи на адміністративні можливості та інформаційно-пропагандистські ресурси.

Зрештою, постправда може бути (й здебільшого є!) втіленням не спонтанного, латентного, стереотипного та з причин невігластва спотворення реальної картини смислів і значень, а досягненням такого результату цілком свідомо, цілеспрямовано, на догоду особистим, корпоративним, фінансово-економічним, політичним, ідеологічним та іншим інтересам. Здебільшого це відбувається в спосіб гіпертрофії, надання надмірного значення другорядним аспектам і факторам за рахунок і на шкоду факторам першочерговим і визначальним. Шахрайський підтекст таких намірів закріпив за ними доволі влучний термінологічний ідентитет – політтехнологічні наперстки.

Генеалогія постправди виразно простежується в концепції „колообігу еліт” Вільфредо Парето, на думку якого перманентне змагання за владу „левів” та „лисиць” базується на звинуваченнях один одного в недієздатності, некомпетентності й загалом нелегітимності. Такі закиди базуються на твердженнях, що вони *нібито вже зробили* (леви), або що *нібито обов'язково зроблять* (лисиці). Регулярність таких тверджень зумовлена політичною генеалогією, самою внутрішньою логікою політичної боротьби, її, так би мовити, порядком денним, тому подібні аргументаційні „шпильки” мають місце перманентно й безвідносно до реального стану речей у суспільно-політичній сфері. Сам факт їхньої апріорності й некорельованості з буттєвими реаліями засвідчує тенденційність як основну детермінанту.

І хоча в часи В. Парето ще не існувало термінологічного маркера „постправда”, закономірність окреслених автоматизмів політичного протистояння цілком збігається зі специфікою і функціональним діапазоном постправди сучасного ґатунку. Єдине, що потребує уточнення – це розуміння того, що функціональний діапазон постправди сучасного зразка вочевидь не вичерпується тенденційністю політичної боротьби, а поширює свій функціонал та інструментальні можливості практично на всі сфери суспільно-політичної комунікації, артикуляції і репрезентації.

Більше того, інструментарій постправди виявляє високий рівень ефективності навіть у тих сферах і середовищах, які, на перший погляд

(чи навіть не лише на перший), не мають жодного стосунку ні до перипетій політичного протистояння, ні до суспільно-політичної комунікації загалом: йдеться, зокрема, про інформаційне поле в цілому, яке функціонує відповідно до певних алгоритмізованих вимог, недотримання яких негативно позначиться на репутації та бізнес-інтересах їхніх власників [7].

Прикладом може слугувати хоч би явище неоднакової насиченості інформаційного поля значущими подіями, які його визначають. Іншими словами, як бути, якщо час від часу новин нема, а потреба їхнього оприлюднення залишається актуальною завжди? Саме в таких випадках істотно актуалізується інструментальний ресурс постправди: за аналогією з реальними подіями, процесами, намірами й інтересами знакових суб'єктів і т. п. відбувається своєрідне віртуальне моделювання вірогідних сценаріїв – однак, з одним істотним „але”: замість доречної для режиму правди згадки про віртуальність і вірогідність оприлюдненої інформації відбувається її постправдива канонізація як нібито цілком реальних, реалізованих на практиці подій, процесів, намірів та інтересів.

Така, з дозволу сказати, „творчість” і „креативність” асоціативно перегукується з вправами штучного інтелекту, якому надали певний фактичний супровід і запропонували спрогнозувати логіку й особливості процесу на оглядове майбутнє. Єдина істотна відмінність стосується фактору інтересів: штучний інтелект не володіє ієрархією власних інтересів, а тому не може керуватися цим лейтмотивом у принципі; цільове вістря його функціонування скероване виключно на екстраполяцію внутрішньої логіки процесів на якомога більш віддалену перспективу.

Натомість інформаційне поле, до якого не причетний штучний інтелект, ієрархізує вірогідні сценарії, виходячи не з міркувань екстраполяції внутрішньої логіки, а зі специфіки потреб та інтересів певних суб'єктів, бенефіціарів і центрів впливу. Цей аспект переконливо виклали в резонансній книзі „Основи політичного аналізу” професор політичних наук в Університеті Центральної Флориди Філіп Поллок III та викладач кафедри політичних наук Університету Центральної Флориди Баррі Едвардс [8].

Варто зазначити, що останнім часом усе більшого розвитку набуває гібридний спосіб постправдивих інформаційних сценаріїв, а саме: замовники вдаються до послуг штучного інтелекту, аби отримати якомога ширший діапазон моделювання вірогідних версій, а для оприлюднення використовують секвестрований варіант „інформаційного порядку денного”, який максимально віддзеркалює інтереси власників, бенефіціарів і центрів впливу. Така особливість „культивування інформаційного поля” вже набула статусу дражливого предмета багатьох досліджень [9; 10; 11].

Постправда як засіб політичної комунікації: менше, ніж правда; більше, ніж брехня. Згідно з Френсісом Беконом, замість того, щоб жити власним розумом, абсолютна більшість людей віддає перевагу опертю на „ідолів” – тобто на упередження найрізноманітнішого тематичного профілю. За великим рахунком, кожна сфера діяльності має власного „ідола”, однак для зручності класифікації Бекон обмежився виокремленням чотирьох типів „ідолів”, які покривають собою абсолютну більшість упереджень. Зокрема,

„ідоли печери” є наслідком успадкованих стереотипів і способу життя індивіда; „ідоли театру” – це аргументація, в основі якої – посиланням на різних авторитетів (безвідносно до змістовної переконливості й глибини твердження); „ідоли ринку” віддзеркалюють узвичаєні узагальнення, що мають мало спільного з реаліями (на кшталт „усі китайці – на одне обличчя”); „ідоли роду” відображають намагання звести все світосприйняття до спрощених алгоритмів і вкрай сумнівних причинно-наслідкових зв’язків (за принципом „якщо..., то...”).

Попри те, що з часу оприлюднення Френсісом Беконом цієї концепції минуло понад чотири сотні років, схильність людей покладатися на підказки різних „ідолів” не лише не зійшла нанівець, а й істотно посилилася під тиском інформаційного пресингу і кричущого цейтноту, нестачі часових ресурсів, необхідних для формування аргументованих підходів і прийняття зважених рішень. Як наслідок – наші сучасники в особі як масової, так і переважної більшості спеціалізованої свідомості мають змогу сприймати дійсність не фактичну й не автентичну, а, так би мовити, постфактичну й постреалістичну – чогось на кшталт тіней, які явища, події і тенденції залишають на стінах сумнозвісної платонівської печери. Чому ця печера сумнозвісна? Та тому, що ми, знаходячись у ній, виявляємося неспроможними в принципі споглядати речі такими, якими вони є насправді – поза межами печери.

Очевидно, якби правда була бездоганим комунікативним інструментом, то її зміщення з комунікативного п’єдесталу було б неможливим у принципі. Проблема правди полягає в її небездоганності: насправді існує чимало причин її уникати, адже вона може бути двозначною, суперечливою, контраверсійною, „темною” (dark truth), незручною, дискомфортною тощо. Тому з метою уникнення інтерпретаційних труднощів і психологічних фрустрацій напрошується вибір на користь постправди як спрощеної, полегшеної, переконливої, зручної і оптимістичної версії правди.

Зрештою, прагматизм переваг постправди наведеним переліком не вичерпується – в арсеналі постправди знаходиться чимало додаткових „корисних опцій”, а саме: психосоматичне навіювання, плацебо-ефект, карго-культ і т. ін. От тільки треба враховувати одне „але”: всі ці переваги надзвичайно підступні, бо їхні позитивні наслідки суто ситуативні, так би мовити, для тут-і-тепер кейсів, а в середньостроковій і віддаленій перспективі вони справляють негативний, а почасти й фатальний вплив як на ідивідуальну й суспільну свідомість, так і на життєдіяльність соціуму в цілому.

Одним із лейтмотивів резонансної книги Едварда Бернейса „Кристалізація громадської думки” був концептуальний засновок із приводу того, що найкращі перспективи ефективного впливу на масову свідомість має такий різновид брехні, який залучає до своїх потреб окремі елементи суспільно значущої і суспільно резонансної правди [12]. Ця спорадична правда покликана виконувати функцію своєрідного троянського коня: започаткування наративу засобом оприлюднення якомога очевиднішої

правди (на кшталт якоїсь банальності, тривіальності, трюїзму тощо) забезпечує надзвичайно високий рівень довіри до такого нарративу з боку абсолютної більшості масової свідомості. Опосередкованим наслідком цієї довіри є істотне зниження рівня критичного мислення й аналітичної ефективності, тому коли після оприлюднення трюїзмів відбувається масована експансія тенденційності, необ'єктивності й демагогії, то це часто залишається без належної принципової оцінки з боку суспільства.

Так в умовах нарративу постправди функціонує метод троянського коня. Втім, це не єдиний спосіб досягнення мети інформаційного впливу засобом постправди: варто хоча б згадати концептуальний наголос Гебельса з приводу того, що найбезглуздіша брехня, розтиражована в інформаційному просторі тисячу разів, буквально приречена на закріплення за нею репутації істини в останній інстанції. Своєрідним підсумком усіх політтехнологічних know-how постправди може вважатися те, що Джордж Оруелл у романі „1984” позначав терміном „Minitrue”, який є аббревіатурною версією „The Ministry of Truth” – тобто Міністерства Правди, функціонування якого насправді підпорядковане наданні правдивого вигляду будь-якій брехні, котру необхідно інкорпорувати в масову свідомість у статусі світоглядної оптики й життєдіяльнісного регулятора.

Відповідно до класичних постулатів соціальної теорії, за певних умов і обставин постправа трансформується з буттєвої іпостасі під назвою „в принципі можлива” в інструментально-функціональний статус домінуючої і навіть безальтернативної в інформаційно-комунікативному середовищі. В основі такої метаморфози лежить фактор, який можна окреслити концептом „запитаність часом” – ідеться про те, що в межах певного конкретно-історичного діапазону й соціокультурних реалій пріоритетного значення набувають лише відповідні специфічні інструментальні можливості.

Загалом слід визнати, що інструментальні метаморфози постправди є не дуже зручною темою для публічних рефлексій – надто багато тут підводних „але”. Здебільшого, визнаючи інструментальну неоднозначність й навіть амбівалентність постправди, аналітики виправдовують доцільність постправди деякими важливими психосоматичними перевагами – на кшталт того, що у цьому разі має місце брехня заради порятунку. На жаль, непропорційно менше приділяється уваги аспекту справжніх наслідків такої нібито благородної мети. Наслідки ці в абсолютній більшості випадків виявляються дуже далекими від очікуваних – замість ледве не євангелістської (етимологічно й дослівно *Євангеліє* означає *Благая Вість*) брехні заради порятунку доводиться мати справу із *порочним колом*, у якому опиняються реципієнти постправди.

Спроби ж позбутися цього статусу фактичного заручника жорстко присікаються організаційною структурою постправди, яка за принципом метастаз поширилася в найвіддаленіші закутки практично кожного соціального організму сучасного ґатунку. Діапазон санкцій щодо „протестантів” доволі розлогий – від звинувачень у конспірології й до корпоративного відторгнення, цілеспрямованої маргіналізації тих, хто не готовий грати за правилами постправди.

Перспективними слід визнати дослідницькі аналогії з бізнес-стратегемами — зокрема, напрям змістовної демаркації *правди як засобу мінімізації ризиків* та *постправди як інструменту максимізації переваг*. Загалом сучасна експансія постправди в усіх сферах суспільно-політичної життєдіяльності віддзеркалює історію того, як ризикований і, висловлюючись терміном фінансових ринків, непрофільний актив постправди поступово набуває статусу активу не лише профільного, а й такого, з яким пов'язані ледве не основні сподівання на успіх. Це вкрай ризикована бізнес-стратегема: як правило, її обирають лише відчайдухи, що перебувають у великій скруті. Втім, у суспільно-політичній сфері критеріальна шкала профільних активів істотно розмита, тому до послуг ризикованих стратегем вдаються навіть ті, хто міг би гарантовано відтворювати свій статус-кво за рахунок більш збалансованих моделей досягнення успіху.

Постмодерн, постполітика, постправда: реалізація ідеальної моделі чи втілення антиутопії? Концептуальний пафос постправди пов'язаний першочергово з ідеологічною навантаженістю правди в часи „холодної війни”. Логіка аргументації полягає в наступному: якщо педалювання різних аспектів правди було чи не основною ознакою і своєрідною візитівкою епохи міжблокового протистояння, якщо фаза „холодної війни” могла з високою вірогідністю трансформуватися в гарячу фазу й знищити людство у вогні ядерної війни, то наскільки така несумісна правда протилежних сторін є значущою, чи варта вона того, щоб їй надавати ледве не сакрального статусу?

Друге за черговістю, проте не за істотністю запитання є таким: якщо кожна з протилежних сторін мала власну правду й такий стан речей не сприяв розблокуванню конфліктів, а навпаки — лише загострював і поглиблював їх, то чи не варто відмовитися від ритуальних жертвоприношень на вівтар правди? Чи не слід натомість звести всі попередні контрпродуктивні версії правди, які, висловлюючись мовою математики, нагадували дробі з різними знаменниками, до деякого спільного критеріального знаменника? Власне, етимологічна специфіка терміна „постправда” якраз і натякає на здійснену процедуру зведення до спільного семантичного й критеріального знаменника. Втім, як з'ясувалося, одна річ — здійснити спопеляючу критику попереднього status quo, а зовсім інша — втілити на практиці конкурентно ефективнішу модель.

Епоха, яка відрекомендує себе, застосовуючи префікс „пост-”, апіорі виказує претензії на виконання двох функцій — по-перше, підведення своєрідної результируючої ризику під попередньою дійсністю, по-друге, формування більш адекватних і ефективних відповідей на виклики сьогодення. З підведенням результируючої ризику справи не надто складні, бо здебільшого ця процедура зводиться до суто номінального чи символічного перегляду: сучасності — на постсучасність, історії — на постісторію, політики — на постполітику, правди — на постправду й т. ін. Зрештою, з фактичною складовою підведення результируючої ризику під минулим цілком спроможна впоратися навіть внутрішня логіка суспільно-політичних

процесів, яка буквально в он-лайн режимі так чи інакше виносить вердикти кожному явищу й тенденції.

Складнішою є ситуація з формулюванням ефективних відповідей на виклики сьогодення і оглядового майбутнього: тут не можна обмежитися суто термінологічним жонглюванням, а потрібно забезпечити певний якісний рівень пропозиційності, деякі аргументаційно підкріплені смислові образи й значеннєві моделі. Саме щодо цього аспекту виникає чимало запитань: смислова порожнинність пропозиційного рівня додатково драматизується неприхованим волюнтаризмом, примітивною демагогією і маніпулятивним пресингом.

Наведені вади найбільш виразно простежуються на ідейно-концептуальному рівні – точніше, під час практичної імплементації потенціалу цього рівня. Інструментарій постправа є саме тією призмою, яка значною мірою спотворює, дискредитує інтелектуально й аксіологічно позитивні ідейно-концептуальні ресурси суспільно-політичної сфери. Як слушно зазначають Стів Фулер та Петер Ківісто, ключовою ознакою постправа є різка відмінність між реальністю та її змалюванням засобами постправа [1].

Не випадково фахівці в галузі суспільних дисциплін б'ють на сполох: „Відчувається небезпечна для адекватного сприйняття дійсності й наслідків такого сприйняття на рівні політико-управлінських практик нестача системного, критичного чи хоча б аргументованого аналізу стану речей... Натомість доводиться мати справу із суцільними ерзацами, некритично й нашвидкоруч запозиченими "методичками щастя" і клішованим мисленням, яке слугує живильним середовищем для когнітивних спотворень, маніпуляцій, пропаганди тощо” [13, с. 186–187].

Зловживання постправдою в стилі, який виразно корелює з антиутопічними моделями, значною мірою зумовлені тією обставиною, що постправа ретельно уникає середовищ дискурсу, діалогу, полілогу, критичного аналізу й рефлексії, намагаючись функціонувати виключно в зоні комфорту, яку забезпечує сфера наративу – оповіді, котра не передбачає зворотного зв'язку між отримувачем інформації та її автором. Так само функціонал наративу не володіє опцією запитань, тому відсутні й труднощі з відповідями на них.

Іншими словами, наратив є ідеальним засобом для репрезентації будь-яких сумнівних і ризикованих сентенцій, котрі Ноам Хомскі позначив влучним терміном „квазіінтелектуальна контрабанда”. Тому така категорія інформаційно-комунікативних повідомлень здебільшого функціонує в режимі *narrative mediation* – тобто за наративного посередництва. І так само з цієї причини в абсолютній більшості випадків апробації сумнівних сентенцій у суспільно-політичній сфері доводиться мати справу з *наративом як певним порядком слів і оповіддю, не обтяженою вимогами переконливої аргументації, а не з переконливими смисловими рельєфами й ієрархіями, не з полемікою і дискурсом.*

Власне, таку специфічну особливість Фредрік Джеймсон зауважив ще на початку 1980-х років, опублікувавши резонансну книгу „Політичне

несвідоме: наратив як соціально-символічний акт” [14]. Як аргументовано доводить автор, символічна та політична складові суспільного життя перебувають у тісній взаємодії і взаємозумовленості: політика виразно символічна, а символізм буквально вагітний політикою. На практиці такий симбіоз із найбільшою ефективністю реалізує себе засобом саме наративу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дійсність, яку наші сучасники сприймають під тиском інформаційного пресингу і дефіциту часових ресурсів, дедалі частіше набуває ознак не фактичної й автентичної, а постфактичної й постреалістичної – чимось на кшталт тіней, які явища, події і тенденції залишають на стінах сумнозвісної платонівської печери. Феноменальний інструментальний успіх постправди ледве не в усіх сферах суспільно-політичного життя сучасності обумовлений насамперед виразною когерентністю змістовним і функціональним пріоритетам постмодерну.

Саме релятивна неоднозначність і амбівалентність багатьох аспектів повсякденної життєдіяльності постмодерну лежить в основі того, що постправда трансформувалася з буттєвої іпостасі під назвою „в принципі можлива” в інструментально-функціональний статус домінуючого інструменту інформаційно-комунікативного середовища. Постправда як полегшена, інтелектуально невибаглива й обов’язково оптимістична версія правди, яка володіє нав’язувальними опціями плацебо-ефекту та карго-культу, апріорі не могла залишитися незапитаною епохою постмодерну, яка функціонує на принципах, закладених у легендарний рекламний слоган „relax, take it easy”.

Постправда може бути втіленням як спонтанного, латентного, стереотипного спотворення реальної картини світу і її суспільно-політичної складової, так і закономірним наслідком цілком свідомих, цілеспрямованих зусиль з метою забезпечення особистих, корпоративних, фінансово-економічних, політичних, ідеологічних та інших інтересів. Попри таку апріорну відмінність апостеріорні наслідки для суспільства загалом і суспільно-політичної сфери зокрема є доволі спорідненими чи навіть узагалі тотожними – дезорієнтація не лише масової, а й спеціалізованої свідомості, надання гіпертрофованого значення другорядним факторам і відсепакування на периферію уваги по-справжньому значущих проблемних викликів.

Ключовий проблемний виклик постправди полягає в тому, що вона є не лише тим чинником, який призводить до особистісної та соціокультурної деформації: на певному етапі функціонального домінування постправда взагалі стає на заваді особистісному та соціокультурному розвитку, призводить до їхньої інволюції, тобто до еволюції зі знаком „мінус”, до стагнаційної і дегенеративної моделі особистісного та соціокультурного становлення.

До складу інструментального діапазону постправди належить опція деструктивного впливу у формі критеріальної розмитості й системних спотворень когнітивного програмування всіх типів свідомості – насамперед і в основному свідомості масової. З цієї причини закономірно виникає потреба в дієвих засобах превентивного блокування, унеможливлення деформацій

сприйняття суспільно-політичної дійсності задля забезпечення коректного усвідомлення суспільно-політичної дійсності. Для забезпечення такої потреби функцію ефективного захисного екрана спроможний виконати інструментарій критичного мислення, порівняльного аналізу, системного методу, коректного застосування принципу аналогій і екстраполяцій тощо.

Перспективним напрямом подальших досліджень є увиразнення смислового діапазону постправи, а також специфіки її впливу на індивідуальну й масову свідомість, яка значною мірою визначає інструментальне реноме й функціональні перспективи.

Бібліографічні посилання / References

1. Fuller S., Kivisto P. Post-Truth: Knowledge As A Power Game. Anthem Press, 2019. 220 p.
2. Levitin D. J. Weaponized Lies: How to Think Critically in the Post-Truth Era. Dutton, 2017. 294 p.
3. Rabin-Havt A., Matters Media for America. Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics. Anchor, 2016. 256 p.
4. Stenmark M., Fuller S., Zackariasson U. Relativism and Post-Truth in Contemporary Society: Possibilities and Challenges. Springer International Publishing; Palgrave Macmillan, 2018. 200 p.
5. Macdonald H. Truth: How the Many Sides to Every Story Shape Our Reality. Bantam Press, 2018. 352 p.
6. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. General Press, 2022. 80 p.
7. Visvizi A., Lytras M. D. Politics and Technology in the Post-Truth Era. Emerald Publishing Limited, 2019. 477 p.
8. Pollock III P. H., Edwards B. C. The Essentials of Political Analysis. CQ Press, 2019. 368 p.
9. Kalpokas I. A Political Theory of Post-Truth. Springer International Publishing; Palgrave Pivot, 2019. 141 p.
10. Sim S. Post-Truth, Scepticism & Power. Palgrave Macmillan, 2019. 176 p.
11. Stiglitz J. E. People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent. New York : Norton, 2019. 371 p.
12. Bernays E. L. Crystallizing Public Opinion. G&D Media, 2019. 234 p.
13. Самчук З. Перехрестя науково-освітніх альтернатив: монополія на прийняття рішень чи культивування компетентності? *Філософія освіти*. 2022. Т. 28. № 2. С. 171–196. URL: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10> (дата звернення: 24.03.2023).
- Samchuk Z. Perekhrestia naukovo-osvitnikh alternatyv: monopoliia na pryiniattia rishen chy kultyvuvannia kompetentnosti? *Filosofiiia osvity*. 2022. T. 28. No. 2. S. 171–196. URL: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10> (Crossroads of scientific and educational alternatives: monopoly on decision-making or cultivation of competence?)
14. Jameson F. The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act. Cornell University Press, 1982. 305 p.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2023